

М. В. Коваль (Київ)

ОУН-УПА: між «третім рейхом» і сталінським тоталітаризмом

У реальних умовах сьогоденної України, коли Верховна Рада, прийнявши закон «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту», поширила його дію на тих з учасників національно-визвольного руху в Західній Україні, хто протягом 1941—1945 рр. брав участь у боях проти німецько-фашистських загарбників і не вчинив злочинів проти людності, всебічне й об'єктивне наукове висвітлення питання про діяльність ОУН та УПА продовжує залишатися надзвичайно утрудненим. Чесному і неупередженому поглядові істориків заважають непримиренні позиції партійних угруповань й політичні пристрасті, що ними всіляко розпалюються, вносячи додаткове збудження у вкрай неспокійне суспільне життя.

Причому протилежні сторони намагаються в своїх інтересах не допустити з'ясування двох найбільш гострих питань: справжньої суті взаємовідносин між ОУН та нацистами, а також правдивого висвітлення подій, які відбувалися у західноукраїнському регіоні після відновлення там радянської влади. Без цього неможливо показати роль і місце Організації українських націоналістів та її збройного формування — Української повстанської армії — в історії України.

Історія Організації українських націоналістів, створеної у 1929 р. з метою посилення опору антиукраїнській політиці польських колонізаторів, з одного боку, і поширенню сталінського тоталітаризму, — з другого, є складовою частиною історії українського народу. Активно включившись у національно-визвольний рух українського населення Західної України, ОУН повела боротьбу за відновлення державної самостійності й соборності всієї України.

Закладену в її програмі мету служіння національній ідеї ОУН з самого початку обстоювала радикальними засобами — організацією та здійсненням замахів на польських високопоставлених чиновників, радянських дипломатів, а також широкою пропагандистською роботою серед українського населення. Особливо активно діяла молодіжна частина ОУН, до якої входили переважно вихідці з села. Це угруповання очолив провідник крайової езекутиви (виконавчого органу) та крайовий комендант ОУН Степан Бандера. З його іменем пов'язаний і розкол в Організації українських націоналістів.

У січні 1940 р. в ході зустрічі Бандери з провідником ОУН Андрієм Мельником між ними виникли розбіжності з ряду питань, зокрема у ставленні до Німеччини. Як відомо, Гітлер при розчленуванні Чехословаччини віддав Закарпатську Україну Угорщині. Бандера та його крайовий провід, що сподівалися на утворення незалежної Української держави в Закарпатті, були невдоволені беззастережною мельниківською поступливістю гітлерівській Німеччині. У лютому 1940 р. Бандера скликав конференцію ОУН, на якій звинуватив Мельника у пасивному опортунізмі, що зрештою призвело до розколу ОУН. Стара генерація залишилася з Мельником, а молода, що становила більшість, підтримала Бандеру.

У квітні 1941 р. в Кракові бандерівці провели II Великий збір

ОУН. На ньому Бандеру було проголошено провідником, Мельника виключено з ОУН, що спричинило появу двох організацій — ОУН(б) і ОУН(м). Цей збір було присвячено підготовці до взяття влади на Україні у зв'язку з наближенням нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз.

Підготовка нацистською верхівкою рейху походу на Схід була використана керівництвом ОУН як шанс за допомогою Німеччини втілити в життя ідею української самостійності. Стратегічний задум оунівського керівництва полягав у тому, щоб, висловлюючись словами ідеолога українського націоналізму Д. Донцова, Україна визволилася «в тіні німецького походу». Цей намір — німецькими руками «витягти каштани з багаття», здійснити на Україні «національну революцію» — оунівські проводирі, звичайно, приховували від партнерів.

У свою чергу, гітлерівський уряд, прийнявши рішення про напад на СРСР, став посилено залучати на свій бік українські націоналістичні організації, що діяли на території Німеччини і Польщі. На словах нібито підтримуючи їхнє прагнення створити самостійну Україну, нацисти насправді планували використати українських націоналістів у боротьбі проти комунізму і завоюванні «східного простору».

Але ось парадокс, що важко піддається поясненню. Керівництво ОУН — як бандерівської, так і мельниківської фракцій, зробивши ставку на «третій рейх», не враховувало очевидне: Німеччина не мала жодних намірів щодо відновлення української самостійності, навпаки, ставила метою колонізацію краю та уярмлення населення. Якщо все ж зробити спробу збагнути цю ситуацію, то тут, очевидно, відіграла роль, по-перше, якась дивна необізнаність оунівських політиків з майже неприховуваними намірами Гітлера та його оточення щодо загарбання і колонізації України і, по-друге, нездатність відрізнити нацистів, які, майже не приховували своїх експансіоністських планів, від кайзерівських німців, що все ж підтримували українську державність.

Союз ОУН з нацистами у цілому відповідав практиці, що склалася на міжнародній арені в другій половині 30-х років. З Гітлером намагалися порозумітися уряди багатьох країн Європи. Сталінський уряд навіть уклав з нацистським пакет таємних договорів, що з точки зору міжнародного права вважалися і вважаються злочинними. І все це робилося з метою використати Німеччину у своїх інтересах, «переграти» Гітлера у великій політичній грі. Тому немає правових підстав тлумачити як «чорну зраду» порозуміння оунівського керівництва з нацистськими ватажками. Адже оунівці не присягалися на вірність радянській владі. Питання ж про те, чи зраджували вони свій народ, йдучи в ім'я своєї ідеї на союз з «третьім рейхом», такою ж мірою стосується Сталіна з Молотовим.

Після того, як ОУН зробила досить таки незграбну спробу відновити 30 червня 1941 р. під егідою нацистської Німеччини незалежність України, проголошену ще у 1918 р., стало остаточно ясно, що гітлеризм є непримиренним ворогом українського народу і виношує щодо нього суто імперіалістичні заміри. Це спричинило гостру кризу у відносинах Організації українських націоналістів з німецькими окупаційними властями. Водночас поглибилися суперечності між двома фракціями в ОУН — поміркованою на чолі з А. Мельником і радикальною під проводом С. Бандери.

Ці розходження, хоч і були переважно тактичними, мали згубні наслідки для долі ОУН як монолітного організму, що розраховував на підтримку найширших верств населення. Існуючи легально, мельниківське помірковане крило відкрито співробітничало з окупаційними властями, що пояснювалося прагненням впливати на німців у напрямі надання Україні певної обмеженої форми самостійності. На ділі розкол з ОУН полегшував гітлерівцям здійснення їхньої колонізаторської політики.

Зовсім іншу позицію зайняла бандерівська фракція, зазнавши репресій за безкомпромісне обстоювання «акту 30 червня». У її членів не залишалося жодних ілюзій щодо справжніх цілей нацистів на Україні. Змушені перейти на нелегальне становище, бандерівці створювали підпільні національно-державні структури на місцевому рівні. Провід ОУН сформував так звані похідні групи. Їх члени як службовці вермахту та окупаційних органів, маючи відповідні документи, що надавали широкі права і повноваження, разом з німецькими військами входили до окупованих міст і районів. При цьому вони всіляко намагалися заручитися підтримкою населення не тільки Західної, а й Східної та Південної України, проникали в окупаційні установи, поліцію.

Аналізуючи документи німецьких окупаційних органів, які стали доступними вітчизняним дослідникам лише останнім часом, можна дійти висновку, що протягом року (з осені 1941 до осені 1942 р.) бандерівські та мельниківські нелегали-самостійники (подекуди вони діяли разом) зуміли розгорнути роботу по вербуванню прибічників у багатьох містах Східної та Південної України. Особливе занепокоєння фашистів викликала діяльність оунівців у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Полтаві, Одесі, Симферополі та інших містах. Вона дедалі більше суперечила колонізаторській політиці окупантів і, судячи з названих вище документів, наприкінці 1942 р. з самостійницькою небезпекою на сході України шляхом гестапівських репресій було покінчено.

Незважаючи на це, конфронтація між ОУН (бандерівською) і німецькими окупаційними властями продовжувалася. Хоча війну між СРСР та Німеччиною провід ОУН(б) оцінював як боротьбу «двох імперіалізмів за оволодіння Україною», вважалося, що, оскільки Радянський Союз війну програв, виборювати незалежність доведеться у Німеччині. Саме під антинімецькими гаслами розбудовуються національні збройні формування — Українська повстанська армія. Керівництво ОУН вважало, що в разі перемоги Німеччини над Радянським Союзом вона буде настільки знесилена, що новостворене українське військо зможе вигнати окупантів і заснувати незалежну Українську державу.

Однак обстановка на «східному фронті» швидко мінлася на користь Червоної армії. Загроза «нової більшовицької окупації» змушувала провід ОУН(б) змінювати пріоритети боротьби. Ознаки цього з'явилися вже в середині 1942 р. Начальник поліції безпеки і СД на Україні повідомляв у цей час своєму керівництву в Берлін про оунівський документ, який містив важливі вказівки про зміну стратегічних координат бандерівського руху: «1. З метою запобігання розпорошенню сил — активна боротьба лише проти Москви; 2. Щодо Німеччини — чекати, берегти сили, ніяких даремних необережних акцій, але внутрішня та організаційна підготовка та розширення мережі ОУН для того, щоб у необхідний час бути спроможними «мовити останнє слово»¹.

Нові збройні формування створювалися на базі повстанських загонів, що діяли в лісових районах Волині і Полісся під керівництвом діяча українського визвольного руху Т. Боровця (Тараса Бульби) і названі ним Українською повстанською армією. У комплектуванні та навчанні цих підрозділів взяли участь колишні офіцери українських батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», що входили до складу вермахту. Дальшу розбудову УПА перебрав на себе центральний провід ОУН(б). Заклики вигнати з України всіх «чужинців-завойовників» і створити незалежну соборну державу сприяли швидкому поповненню її лав за рахунок добровольців. Поряд з цим здійснювалися широкі мобілізаційні заходи. ОУН організувала старшинські та підстаршинські курси. Зброя збиралася на місцях боїв, відбиралася у німців, закладалися бази продовольства, будувалися бункери та краївки, у лісах проводи-

лося бойове навчання. У жовтні 1942 р. формування повстанської армії під егідою ОУН(б) було завершено. Першим її командуючим став Д. Клячковський (Клим Савур).

Бандерівський провід цілеспрямовано зберігав формування УПА для виконання найголовнішого завдання — боротьби проти «нової більшовицької окупації». Але місцеві загони і боївки важко було утримати від спонтанних виступів проти німецьких здирників і гвалтівників. Канадський дослідник історії УПА М. Мірчук з цього приводу пише: «Звичайно, відділи УПА вминали великих боїв, а надто боїв з німецькою армією. Удари УПА були спрямовані насамперед проти німецької адміністрації і проти німецької поліції»².

Перемога радянських військ під Сталінградом й успішний їхній контрнаступ поставили керівництво ОУН перед необхідністю дальшого уточнення своєї воєнно-політичної орієнтації. Декларована «двофронтова» концепція боротьби водночас проти «імперіалізмів Берліна і Москви» ставала нерезальною. Проти Червоної армії УПА не могла вистояти, і в міру наближення лінії фронту стає дедалі неминучою перспектива її порозуміння з німцями, незважаючи на те, що цілі гітлерівців щодо України були загальновідомими. Як пише зарубіжний українознавець В. Косик, «Гітлер не приховував, що він має намір зробити з України німецьку колонію назавжди»³. Однак порівняно з поверненням радянської влади, що запам'яталася масовими репресіями і страхом перед примусовою колективізацією, німецька окупація уявлялася провідникам ОУН явищем тимчасовим, меншим злом.

Перші контакти представників керівництва ОУН—УПА з німецькими спецслужбами мали місце у січні 1944 р. і тривали до літа того ж року. Їх наслідком було укладення своєрідних «бартерних угод»: за надання гітлерівцям розвідувальних даних про Червону армію бандерівці одержували від них зброю. 1987 р. в США видано збірник документів «Англо-американські перспективи з українського питання 1938—1951 рр.», що його упорядкували зарубіжні українознавці Л. Луцук і Б. Кордан. На стор. 175 у документі «Звіт воєнного міністерства Великої Британії про український націоналістичний рух і опір на Україні», датованому 13 грудня 1945 р., читаємо: «Про переговори між УПА та німецькими армійськими з'єднаннями на суто локальному рівні стали надходити відомості з початку 1944 р. Вони проводилися на базі взаємної неагресивності й обміну німецької зброєю на розвідувальні дані про Червону армію». Про дальші події у вказаному документі зазначається: «Остаточної згоди між німецькою армійською групою «Північна Україна» та керівництвом УПА було досягнуто у травні 1944 р... На протязі усіх переговорів УПА наполягало, щоб вони утримувалися в таємниці для того, щоб не дати привід для пропаганди в Червоній армії».

Як бачимо, контакти ОУН—УПА з нацистами мали тактичний і водночас локальний, тимчасовий характер і були спрямовані (найчастіше безуспішно!) на використання німецьких можливостей в інтересах здійснення основної мети ОУН — здобуття незалежності України. Один з провідних діячів ОУН(б) Ярослав Гейвас щодо цього пише: «Першою й незмінною причиною нашої евентуальної співпраці з німцями були надії і вигляди на очевидні користі для народу й остаточний розрахунок, що така співпраця приведе до здобуття самостійності... Ми знаємо, що під тим оглядом були серед тогочасних провідних українських чинників ілюзії... Ілюзії, очевидно, були помилкою, це можна зрозуміти, але виправдати не можна й не треба. Але вони були фактом, якого також заперечувати не можна й не треба»⁴.

На заключному етапі битви за Україну частини Червоної армії зустріли опір з боку Української повстанської армії. Хоча на своїх прапорах радянські війська несли гасла свободи, соціалізму, інтернаціоналізму, проте в уяві широких верств населення західноукраїнсь-

кого регіону при наближенні «совітів» виникали набагато реалістичніші картини недавнього минулого: примусова радянська організація, супроводжувана масовими репресіями, депортаціями, розпалюванням «класової боротьби».

Українська повстанська армія, виконуючи вказівки центрального проводу ОУН(б) і настанови III надзвичайного великого збору ОУН (серпень 1943 р.), цілковито зосередилася на збройній протидії фронтовим з'єднанням Червоної армії та радянським партизанам. Бої УПА з регулярними військами тривали і після проходження основних сил діючої армії через західноукраїнську територію.

За даними довідки НКВС УРСР, підписаної заступником наркома, який курирував західні області, Т. А. Строчаком 22 жовтня 1945 р., за 21 місяць, починаючи з лютого 1944 р., було проведено 26685 бойових операцій проти ОУН-УПА (втім 75% з них були безрезультатними). У свою чергу, повстанці здійснили 6128 операцій. За цей час вбито 98846 повстанців та підпільників, захоплено 104990, прийшли з повинною 48880 чол. У ході бойових операцій з радянського боку загинув 9621 чол., поранено 1343 і пропало безвісти 2456⁵. Слід додати, що для проведення так званих чекістсько-військових операцій широко залучалися не тільки внутрішні війська НКВС, а й підрозділи Львівського військового округу.

Ці факти красномовно свідчать про великі масштаби бойових дій у регіоні. Вночі вони показують співвідношення сил протиборствуючих сторін, що за рахунок мобілізацій формування ОУН-УПА, які навесні 1942 р. не перевищували разом із «симпатиками» 20 тис. чол., значно зросли. З другої половини 1945 р. за вказівкою центрального проводу великі підрозділи (400—500 чол.) переформовуються у дрібніші, добре згуртовані та озброєні, які дислокуються в лісових масивах. Створюється широка мережа підпільних «боївки» (10—15 чол.) у сільській місцевості.

Численні щойно відкриті для дослідників документальні джерела дають змогу уявити, принаймні в загальних рисах, картину того, що відбувалося у західному регіоні України після приходу радянських військ. УПА і підпілля тією чи іншою мірою контролювали територію в 150 тис. кв. км, на якій проживали 15 млн. чол. У тилу Червоної армії, на щойно визволеній нею від фашистів українській землі, розгорнулася справжня партизанська війна. Її метою було створення під контролем ОУН нелегальної національно-державної структури, яка могла б протистояти органам радянської влади на місцях. Майже на всій території, де діяли підпілля ОУН та загони УПА, фактично існувало двовладдя (підпілля і ради). Підпільні структури набували форми станиць, кушів, районних, надрайонних, окружних, обласних та крайових проводів ОУН. Там же, де було одновладдя, панувала незрима і цупка влада ОУН, підтримана «шмайсером» (автоматом) і «кренпультцем» (удавкою), — цими випробуваними знаряддями служби безпеки (СБ).

Документи зберігають численні відомості про «бандпрояви» оунівського підпілля, що наважилося протиставити себе радянській владі, Червоній армії та органам держбезпеки. День у день протягом майже 10 років з місць надходили дані про вбивства партійних та радянських працівників, учителів, медпрацівників, господарників, які прибули зі східних областей, про напади на приміщення райвідділів НКДБ і НКВС, підпали колгоспних та селянських будівель, зернових пунктів, ферм, зриви мобілізації до Червоної армії, псування колгоспного реманенту і техніки, телефонного зв'язку тощо. За останніми офіційними даними, оунівцями у 1944—1945 рр. вчинено 14,5 тис. диверсій і терористичних актів, під час яких загинули не менше як 30 тис. чол., зокрема майже 4 тис. представників органів влади⁶.

Постає запитання: на що ж розраховували Бандера та його при-

бічники, втягуючись у тривалу криваву міжусобну війну в краї, залучаючи до неї мирне населення? Адже вони не могли не розуміти того, що боротьба ця наперед приречена на невдачу і, до того ж, коштуватиме народу надто дорого. Відповідь може бути одна: бандерівський провід зробив ставку на неминучу, на його погляд, третю світову війну і на перемогу в ній англо-американського блоку.

У радянській літературі, присвяченій ОУН—УПА, наведено багато свідчень про терористичну діяльність оунівського підпілля і формувань УПА. У цілому вони підтверджуються вірогідними архівними джерелами. Водночас у цій же літературі старанно замовчується зворотний бік проблеми, друга складова історичної правди. А без її висвітлення неможливо зрозуміти, що ж відбувалося у Західній Україні, чесно відтворити цю, очевидно, найтяжчу, найтрагічнішу сторінку української історії.

Політику комуністичної партії в західних областях України у другій половині 40-х — першій половині 50-х років неможливо назвати інакше, ніж черговим карколомним експериментом. Її метою було швидке нівелювання специфіки краю, форсоване втягнення західноукраїнських земель у загальнодержавне і загальносоюзне русло господарського та суспільного життя. При цьому органи влади вдавалися до типово сталінських, надзвичайних методів реалізації соціально-економічних завдань. Повсюдно мали місце серйозні збочення: у кадровій політиці. Керівні та відповідальні працівники, які підбиралися переважно в інших областях та східних районах СРСР, далеко не завжди були належним чином підготовлені. До того ж їх орієнтували на вживання грубих, жорстоких (аж до репресій) командно-натискних методів, а місцеве середовище розглядали як однозначно вороже.

Курс ОУН—УПА на масовий опір населення радянській владі дорого обійшовся людині західноукраїнських земель. Така ситуація дала підстави потужній і злагодженій машині каральних органів на повну силу розгорнути і застосовувати свої безмежні можливості. Дії проти ОУН—УПА безпідставно застосовувалися і проти значної частини населення регіону. Це був черговий крок у дусі одного з улюблених сталінських принципів: «Ліс рубають — тріски летять». Такі дії щодо населення не могли виправдати навіть посилення на те, що територія Західної України входить до прифронтової смуги.

Відповідно до сталінської практики тих часів у серпні 1944 р. перший секретар Львівського обкому партії І. С. Грушецький звернувся до першого секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова з пропозицією «вжити репресій до сімей керівників та активних учасників банд — висилка до Сибіру. Організувати показові судові процеси і засуджених головних злочинців покарати на смерть привселюдно»⁷. Тоді ж на нараді у Рівному з питань боротьби проти ОУН—УПА її учасники вимагали від правоохоронних органів не виявляти «неймовірний гуманізм» щодо членів цієї організації та вояків, мотивуючи такі дії тим, що «ми боїмося іноді хату спалити, коли її треба спалити негайно»⁸. Свій вклад у вироблення тактики боротьби проти бандерівців вніс і М. С. Хрущов. У численних виступах він давав різні «рекомендації» на зразок запропонованого ним «методу» компрометації «класово-ворожих елементів», більше схожого на провокацію.

Непродуманими, некомпетентними настановами партійних інстанцій було розв'язано руки і надано безмежну ініціативу органам радянської держбезпеки. Притаманне сталінським часам їх всесилля з другої половини 40-х років набуло в західних областях нічим не обмеженого характеру. Вони, по суті, чинили «суд і розправу» на власний розсуд, перетворивши західноукраїнський регіон у «зону відчуження» — своєрідну «Вандею». Міста і села краю заповнили численні агенти та інформатори. В 1944—1945 рр. там діяло 359 рези-

дентів, 1473 агенти і 13085 таємних інформаторів. До того ж в органах держбезпеки і внутрішніх справ семи західних областей налічувалося 22 тис. штатних працівників. Ними у ці роки було завершено 19606 слідчих справ і «розроблялося» 379 формувань УПА, до яких входив 5831 учасник повстанської боротьби⁹.

Одна за одною проводилися чекістсько-військові операції, широкомасштабні «прочісування» кадрового складу підприємств, установ, виявлено при цьому 14581 «підозрілий і ворожий елемент», депортовано до Сибіру, за офіційними даними, понад 200 тис. «бандпосібників». У 1945 р. з метою виявлення оунівського підпілля було запроваджено паспортну систему. Мали місце випадки, коли «бандитськими» оголошувалися цілі села, фальсифікувалися карні справи, практикувалися прилюдне демонстрування вбитих повстанців, спалення та вирубування лісових масивів тощо. Отже, у хід було пущено весь багатий арсенал «таємної війни» органів держбезпеки. На фоні «холодної війни» між СРСР і США та їхніми союзниками такі дії подавалися як цілком правомірні і природні.

Документи тих часів дають підстави говорити про вияв жорстокості, навіть садизму, мародерства, моральних знущань над населенням. Особливо багато кривд було заподіяно йому в обстановці воєнного часу — у 1944—1945 рр. Приблизне уявлення про кількість таких зловживань і злочинів може дати статистика. За 11 місяців 1945 р. військовими трибуналами західних областей УРСР розглянуто 237 справ про «порушення революційної законності» і засуджено 326 працівників органів НКДБ і НКВС¹⁰. Справа зайшла так далеко, що у 1945 р. політбюро ЦК КП(б)У було змушене двічі приймати постанови про факти грубих порушень радянської законності в західних областях України¹¹.

Але на ділі мало що змінилося на краще. Усі ці «порушення» вважалися дрібницями порівняно з тим «благом», що його принесла радянська влада в західноукраїнський край. Виступаючи на нараді секретарів обкомів КП(б)У з пропаганди, член політбюро ЦК КП(б)У Д. З. Мануїльський демагогічно твердив: «Ми прийшли у Галичину, ми маємо недоліки і, ймовірно, їх багато (деінде червоноармієць поведе себе не так, як треба, — це дрібниця, десь наш районний працівник іноді вип'є і скомпрометує нас — це все дрібниці). Але ми прийшли, маючи з собою програму соціалістичної індустріалізації»¹².

Дійсно, західний регіон був визнаний у республіці пріоритетним. При РНК УРСР та наркоматах створено відділи по західних областях. Саме цим областям у першу чергу постачалося промислове обладнання для проведення індустріалізації, сільськогосподарська техніка, будівельні матеріали тощо. Особлива увага приділялася промислового та культурно-побутового будівництву у Львові. Широко здійснювалася ліквідація неписьменності. Завдяки рішучим заходам, вжитим партійно-радянською владою, у регіоні почав утверджуватися пріоритет українства.

Однак на фоні сталінської деспотії меркло те добре, що робилося для західних областей. Відбудовні процеси тут гальмувалися внаслідок непередуманої радянізації краю, різко негативної реакції населення на зловживання та надмірності, на порушення законності, примусову колективізацію. Незадоволення людей використовувало у своїх інтересах всюдиусше оунівське підпілля. Український національно-визвольний рух на заході республіки набрав масштабів громадянської війни, яка постійно роздухувалася з обох боків. У криваву її коловерт втягувалися найширші верстви населення.

Повстанський рух, очолений Організацією українських націоналістів, що увійшов в історію під назвою «бандерівського», мав народний характер. Він ставив благородну мету — державотворення українського народу, що віками визрівала в його душі та свідомості. Шляхом

мобілізації, а також завдяки антинімецьким, антипольським, антирадянським та в першу чергу самостійницьким гаслам оунівському керівництву вдалося залучити до УПА і підпілля ОУН (загалом за час їх існування) понад 400 тис. чол.

Діяльність ОУН і УПА є одним з найважливіших її водночас найбільш суперечливих явищ в історії України ХХ ст. Ординарними підходами, однозначними оцінками — від суцільної апології до цілковитого заперечення, — як це мало і ще має місце у вітчизняній та зарубіжній історіографії, воно схарактеризоване бути не може. Слід передусім враховувати надзвичайно складні політичні умови формування цього руху і те, що йому доводилося протистояти більш могутнім іноземним силам, а також те, що повстанські маси були далеко не однорідними. Серед ідейних борців нерідко траплялися випадкові люди, яких мало хвилювали ідеї та цілі ОУН, а більше — власні корисливі інтереси.

Негативно впливав на рух і той фактор, що вище керівництво його не було обізнане з реальною обстановкою в Україні, втратило зв'язок з її населенням, дедалі більше покладалося на силові методи у відносинах з рядовими повстанцями. Тому недоцільно ототожнювати широкі маси учасників руху ОУН—УПА з її керівництвом. Тут доречним буде, як нам здається, навести думку Дмитра Павличка: «Бандера і його прибічники заводили свої порядки диктатурою і страхом. Звичайно, ми не повинні ототожнювати Бандеру та його ідеологію з народним рухом, який виник в Західній Україні під назвою «бандерівщина»¹³.

Безумовно, у тоталітарну епоху 30—50-х років цей рух не міг не бути екстремістським за методами досягнення мети («хай би крові по коліна, аби відьна Україна»). Адже бандерівці діяли не тільки в епоху тоталітаризму, а й проти таких само, як і вони, тоталітарних сил, що сповідували свій принцип: «Коли ворог не здається, його знищують». Наслідки цього змагання були жахливими: ненависть живила взаємну ненависть, помста спричиняла помсту, жорстокість породжувала жорстокість. Нашаровуючись і цементуючись, вони виливалися у криваву і нескінченну вендету. Сумний досвід подій сорокових років у Західній Україні наочно свідчить про жахливі наслідки тоталітарної епохи і є повчальним й сьогодні.

* * *

Документи і матеріали про антинімецьку діяльність ОУН—УПА за часів другої світової війни, публікацію яких започатковує «Український історичний журнал», умовно можна поділити на три основні групи. До першої належать різноманітні звіти, повідомлення, донесення, рапорти німецької військової адміністрації, поліції та служби безпеки, військової розвідки про дії «українського руху опору». До другої — віднесено радянські документи, передусім партійних органів, Українського штабу партизанського руху, а також військового командування та органів НКДБ—НКВС про діяльність українських націоналістів на території України. Окрему групу становлять документи і матеріали самої ОУН—УПА — інформаційні звіти, накази, листівки тощо.

Переважна більшість оригіналів документів, що їх подаємо нижче, зберігається в Центральному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) та Центральному державному архіві вищих органів управління України (ЦДАВОУ). Оригінали німецьких документів, які публікуються, знаходяться в Німеччині — Федеральному архіві в Кобленці та Військовому архіві в Фрайбурзі, а в українських архівах зберігаються їх копії. Більшість цих документів була надрукована німецькою мовою з короткими анотаціями українською в трьох томах багатотомного «Літопису Української Повстанської Армії»¹⁴. Між пере-

кладами з німецької мови документів, що наводимо нижче, та текста-ми, що їх мовою оригіналу подає «Літопис УПА», подекуди зустрічаються незначні розбіжності. Тому поряд із посиланнями на український архів дається посилання на відповідний том і номер документа у «Літопису УПА».

Документи добірки систематизовано в хронологічному порядку — згідно з датою їх появи, публікації чи затвердження. Окремі документи мають приблизну дату — «не раніше», «не пізніше», встановлену упорядниками на основі джерелознавчого аналізу.

Кожний документ має легенду, в якій вказано скорочену назву архіву, номери фондів, описів, аркушів тощо.

Зазначимо, що в деяких випадках текст документів скорочено за рахунок матеріалу, який не має безпосереднього відношення до теми публікації.

Археологічна обробка документів проведена відповідно до загальноприйнятих правил — пропущені в тексті слова, прийменники чи союзи, що їх відновлено упорядниками, взяті у квадратні дужки. Неточності в географічних назвах, якщо їх вдалося встановити, виправлені, якщо ні — ці назви наводяться за оригіналом. Тексти документів подаються з урахуванням правил сучасної орфографії та пунктуації із збереженням в окремих випадках діалектного забарвлення оригіналів.

Зауважимо, що подані документи — як німецькі, так і радянські — склалися не тільки на основі перевірених даних, але й на поточній інформації чи, навіть, чутках, плітках тощо. Тому в них нерідко зустрічаються помилкові, неправдиві чи напівправдиві твердження, наприклад, повідомлення Українського штабу партизанського руху про вбивство німцями Бандери. Якщо така інформація не спростовується в інших документах чи є широковідомою, вона не коментується.

Незважаючи на певні огріхи, наведені документи не лише показують рівень поінформованості німецьких та радянських відповідних органів щодо українського визвольного руху та свідчать про їх зацікавленість у його вивченні, але й дають можливість повною мірою відтворити політико-психологічну ситуацію в Україні у той період.

Пропоновані матеріали допоможуть читачеві краще зорієнтуватися у драматичній і суперечливій сторінці історії України.

В доборі й упорядкуванні документів взяли участь М. В. Коваль, Р. Я. Пиріг, В. А. Гриневич та П. В. Медведок.

ОУН і УПА у другій світовій війні

Док. № 1

Інформація начальника поліції безпеки та служби безпеки про рух опору в Україні

Берлін 10.07.42
Таємно

Повідомлення з окупованих східних областей

№ 11

Український рух опору

[...] Від начальника поліції безпеки та СД у Рівному надійшли нелегальні матеріали груп ОУН (Бандери), які містять важливі вказівки щодо підпільної тактики бандерівського руху.